

II. ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.4

Бобошко О. О.,
аспірант кафедри цивільного права
Національного Університету
«Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОТНОЇ ЗМІНИ ОБСТАВИН ПРИ РОЗІРВАННІ ДОГОВОРУ

В запропонованій статті надається загальна характеристика істотної зміни обставин, яка впливає на договір та призводить до його зміни або розірвання. Наголошується, що зміна або розірвання договору за істотних обставин відбувається якщо ці обставини змінились настільки, що сторони договору при можливості врахувати такі зміни та істотні обставини, могли не укласти договір взагалі, або одразу передбачити інші умови виконання договору.

Зміна істотних обставин для виконання умов договору після його укладення є автономним правом сторін, яке не обмежується. Разом з тим, істотна зміна обставин як правило має правове значення для договорів коли їх укладення не збігається з виконанням, а дія договору та виконання має бути довго триваючою у порівнянні із договорами, які виконуються у момент їх укладення.

Ключові слова: договір, істотні обставини, припинення договору, розірвання договору

В предложенной статье предоставляется общая характеристика существенного изменения обстоятельств, которое влияет на договор и приводит к его изменению или разрыву. Обращается внимание, что изменение или разрыв договора при существенных обстоятельствах происходит, если

эти обстоятельства изменились настолько, что стороны договора при возможности учесть такие изменения и существенные обстоятельства, могли не заключать договор или сразу же пренебрегли другими условиями выполнения договора.

Изменение существенных обстоятельств, для выполнения условий договора после его заключения, является автономным правом сторон, не ограничивается. Вместе с тем, существенное изменение обстоятельств, как правило, имеет правовое значение для договоров, когда их заключение не совпадает с исполнением, а действие договора и исполнение должно быть долго продолжающейся по сравнению с договорами, которые выполняются в момент их заключения.

Ключевые слова: договор, существенные обстоятельства, прекращение договора, расторжение договора

The proposed article provides a General description of a significant change in circumstances that affects the contract and leads to its change or rupture. It is noted that the change or break of the contract with significant *obstoyatelstvah* occurs if these circumstances have changed so that the parties to the contract, if possible, to take into account such changes and material circumstances, could not enter into a contract or immediately provided for other conditions of the contract.

Change of essential circumstances for the fulfillment of the contract after its conclusion is an Autonomous right of the parties, is not limited. However, a substantial change in circumstances usually has a legal value to agreements when their conclusion is not the same as execution, and validity of this agreement and the execution should be continued for a long time compared to contracts that are performed in the time of their conclusion.

Keywords: contract, material circumstances, termination of the contract

Постановка проблеми. Український уряд вживає дієвих заходів щодо покращення правового становища у державі, у зв'язку з чим, з урахуванням Європейського досвіду в нашій державі, проводяться реформи у всіх галузях. Ці реформи

направлені на покращення соціально-економічного, а також правового стану в державі шляхом уніфікації норм та положень різних інститутів права, зокрема, одного з елементів інституту цивільного права – договірної права. Вивчення питань щодо регулювання договірних правовідносин між особами (фізичними або юридичними), хоч і неодноразово розглядалось, вивчалось та аналізувалось, і нині є актуальним. Зокрема, актуальним у системі договірної права є дослідження підстав та порядку, визначення поняття та надання класифікації, зміни або розірвання договорів за умов виникнення істотних обставин. Звертається увага, що за законодавством України, зокрема ЦК України, укладання договорів між фізичними або юридичними особами, а також зміна або розірвання цих договорів за умов існування істотних обставин, є однією з підстав виникнення цивільних прав та обов'язків осіб.

Аналіз дослідження даної проблеми. Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких правознавців, як: О. Красавчикова, В. Хропанюка, М.І Брагінського, В.В. Вітрянського, О.В. Дзери, О. Отраднової, Є.О. Харитоновна, І.В. Жилінкової, Ф.С. Хейфеца, Н.Д. Шестакової, Е. Грамацького, В.І Гостюка, І. Калаура, В. Кучера, І.В. Матвеева, І. Спасібо-Фатеевої, М.В. Шульги, В.І. Павлова, А.М. Асаула та інших.

Метою статті є науковий аналіз, систематизація, оцінка, розробка пріоритетних напрямів цивільного права в галузі договірної права, а саме підстав для зміни або розірвання укладеного договору у зв'язку з істотними змінами обставин, теоретичних та практичних проблем, що виникають у сфері цивільних правовідносин щодо договорів.

Виклад основного матеріалу. Істотними змінами обставин під час виконання договору можна вважати обставини, які змінилися на стільки непередбачено, що в разі можливості передбачити такі зміни, сторони уклали б інший договір або уклали договір на інших умовах. Прикладом таких змін обставин може бути порушення строків виконання зобов'язань за договором з боку виконавця

(боржника) щодо постачання того чи іншого майна (будматеріалів, запчастин тощо). Таке порушення строку виконання зобов'язання щодо доставки, наприклад запчастин, призводить до, відповідно, невиконання своєчасного вироблення з цих запчастин готової продукції з подальшою реалізацією цієї продукції у торговельних мережах. А отже, вказане позбавляє отримати відповідну своєчасну суму виторгу за вироблену готову продукцію, на яку розраховував заказник (кредитор) договору про поставку запчастин.

Істотну зміну обставин не слід ототожнювати з поняттям обставин нездоланної сили. Так, нездоланна сила (наприклад погіршення погодних умов) призводить до неможливості виконання зобов'язань за договором, і є підставою для звільнення сторони-виконавця від відповідальності за невиконання умов договору. А от істотна зміна обставин не призводить до неможливості виконання зобов'язань за договором, бо така можливість є, однак виконання зобов'язань за договором стає вкрай не вигідним для однієї зі сторін і порушує її інтереси [6, с. 23; 8, с. 45].

При наявності істотної зміни обставин, які істотно порушили інтереси сторін договору, останні спочатку повинні спробувати змінити умови договору або за взаємною згодою [3], у відповідності до положень ч. 1 ст. 651 ЦК України розірвати договір, виконання умов якого були порушені у зв'язку з істотними обставинами.

Якщо сторони не дійшли згоди щодо зміни або розірвання договору в зв'язку з істотною зміною обставин, договір може бути розірваний (змінений) лише за рішенням суду за вимогою зацікавленої сторони. При цьому, розірвання договору допускається лише при наявності одночасно чотирьох обов'язкових умов:

- Передбачається, що сторони, укладаючи договір виходили з того, що ніякої зміни обставин не відбудеться, тобто сторони договору не могли передбачити можливість зміни обставин, що не дасть можливості належного виконання зобов'язань за договором.

- Зміна обставин, зокрема істотна зміна обставин,

повинна бути обумовлена причинами, які неможливо усунути після їх виникнення, навіть при всій дбайливості й обачності сторони договору, які від неї були потрібні за характером і умовами договору.

- Виконання умов договору при наявності істотної зміни обставин настільки б порушило співвідношення інтересів сторін договору і значно позбавило б зацікавлену сторону того, на що вона розраховувала при укладанні договору. В даному випадку йдеться про зменшення цінності отриманого стороною за договором результату, або взагалі знецінення виконаних зобов'язань за договором (мається на увазі, як приклад, виконана робота щодо виготовлення цінної речі, яка у зв'язку з інфляцією втратила свою цінність на ринку). Безумовно зменшення цінності виконання зобов'язань повинно мати об'єктивні ознаки її виміру, у протилежному випадку проста зміна ставлення чи думки сторони, яка отримує результат у вигляді виконаних робіт або виготовленої речі, буде мати об'єктивне значення.

- Зі звичаїв ділового обороту або суті договору не впливає, що ризик зміни обставин несе зацікавлена сторона, тобто сторона, що звернулася в суд з вимогою про зміну або розірвання договору [3].

При розірванні договору судом внаслідок істотної зміни обставин, застосовуються загальні правила щодо наслідків розірвання договору (ст. 653 ЦК України). Однак варто враховувати, що правила ч. 3 статті 652 ЦК України є винятком із установленого ч. 4 ст. 653 ЦК України загального правила, відповідно до якого сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконано ними по зобов'язанню до моменту зміни або розірвання договору. У даному випадку за вимогою кожної зі сторін суд визначає наслідки розірвання договору виходячи з необхідності справедливого розподілення між сторонами витрат, які вони понесли у зв'язку із виконанням цього договору.

За наявності істотної зміни обставин, зміна договору за рішенням суду допускається лише в порядку виключення. Для цього крім наявності усіх чотирьох умов, передбачених ч. 3

ст. 652ЦК України, необхідна наявність ще однієї умови – розірвання договору, суперечить суспільним інтересам або потягне за собою для сторін істотну шкоду, яка значно перевищує затрати, необхідні для виконання договору на умовах, змінених за рішенням суду.

Цивільним законодавством України врегульовані підстави зміни та розірвання договору. Однією з підстав розриву та/або зміни договору є згода сторін договору (ч. 1 ст. 651 ЦК України). Зазначене пов'язується з обов'язковістю виконання умов договору сторонами цього договору, що врегульовано положеннями ст. 629 ЦК України. При цьому, не завжди згода сторін договору щодо його зміни або припинення (розірвання) є достатньою, за умови укладення договору між сторонами договору на користь третьої сторони, тобто особи, яка має на меті використання прав наданих їй договором. Таким чином, окрім згоди двох сторін, які уклали договір в інтересах третьої особи, в разі його припинення або зміни, необхідна ще одна умова – це згода третьої особи, якщо іншого не передбачено законом або умовами договору (ч. 3 ст. 636 ЦК України). Разом з цим, ЦК України регламентує й інші підстави припинення (розірвання) або зміни договору, а саме: здійснення, на вимогу однієї зі сторін договору, розірвання договору або його зміни за рішенням суду (ч. 2 ст. 651 ЦК України); проявлення бажання однієї зі сторін договору щодо односторонньої відмови від виконання цього договору (ч. 3 ст. 651 ЦК України).

Так, за рішення суду, за вимогою однієї зі сторін договору, договір може бути змінений або розірваний, якщо другою стороною договору були вчиненні суттєві порушення умов виконання договору. Також, за рішенням суду, договір може бути розірваний або змінений і у інших випадках за зверненням однієї зі сторін договору [8, с. 44], що регламентується законодавством або умовами договору.

Що ж до односторонньої відмови від договору, то така відмова здійснюється за умов передбачених законом або самим договором. Одностороння відмова однієї зі сторін договору від виконання цього договору здійснюється без

відповідного рішення суду. При цьому, одностороння відмова особи від договору призводить до розірвання цього договору, а при умові часткової односторонньої відмови від договору – призводить до зміни цього договору.

Разом з вищенаведеним, положеннями ЦК України передбачена ще одна з умов розірвання або зміни договору – за наявності істотних обставин (ст. 652 ЦК України), які змінилися настільки, що сторони договору при можливості врахувати такі зміни та істотні обставини, могли не укласти договір взагалі, або одразу передбачити інші умови виконання договору. Слід звернути увагу на те, що істотні обставини мають зовнішній характер та їх поява, не порушуючи можливості виконання умов договору, призводить до появи невігідних умов для обох зі сторін договору, що суттєво впливає на їх взаємні інтереси.

Тут звертається увага на те, що істотні обставини зміни або розірвання договору, незважаючи на їх зовнішній характер, не слід ототожнювати з непереборною силою, так як остання унеможливає виконання сторонами договору умов договору, за що сторони не несуть відповідальності. Отже, правове регулювання зміни та розірвання договору за істотних обставин положеннями ЦК України направлене на збалансоване відновлення інтересів сторін договору [5].

У зв'язку із викладеним постає запитання, які саме істотні умови і в якій мірі сторони можуть змінити чи скасувати їх дію. Ця проблема ускладнюється також тим, що серед істотних умов неможливо виділити основні чи додаткові, а тому, відповідно до нормативно-правового регулювання договору, можна висловити думку, що питання допустимості зміни чи виключення із змісту договору істотних умов не обмежено будь-якими заборонними нормами цивільного законодавства [8, с. 44].

Зміна істотних обставин для виконання умов договору після його укладення є автономним правом сторін, яке не обмежується [8, с. 45]. Разом з тим, істотна зміна обставин як правило має правове значення для договорів коли їх укладення не збігається з виконанням, а дія договору та

виконання має бути довготриваючою у порівнянні із договорами, які виконуються у момент їх укладення.

Виключення окремих умов із змісту договору після його укладення частково можна компенсувати положеннями ст. 213 ЦК України. Оскільки для укладення договору обов'язковим є досягнення згоди по всіх істотних обставинах, то вважається, що для досягнення мети необхідна наявність у змісті договору істотних умов, які визнані такими законом і є необхідними для договору.

Складнощі при розірванні договору за істотною зміною обставин можуть також виникати і у відношенні співвідношення понять «істотна змінна обставин» та «форс-мажорні обставини». Існують ситуації, коли обставини, що склались, та які вплинули на виконання зобов'язань за договором, зокрема, унеможливили виконання зобов'язань частково або повністю, дають можливість розглядати їх і як «істотну зміну обставин» і як «форс-мажорні обставини». Якщо виникає така ситуація, то сторона, яку стосуються названі обставини повинна вирішити, який із правових засобів вона бажає використовувати. Якщо вона звертається до поняття «форс мажорні» обставини, то вона має на увазі звільнитися від відповідальності за невиконання зобов'язань за договором. Якщо ж сторона договору використовує поняття «істотна зміна обставин» посилаючись на ускладнення у виконанні зобов'язань за договором, то вона у першу чергу має на увазі таку зміну умов договору, щоб залишити дію договору із зміненими його умовами.

Висновки. Положеннями ст. 652 ЦК України не передбачено строк відповідно до якого сторони за договором мають діяти у разі істотної зміни обставин. Невиправдана затримка у часі, з моменту істотної зміни обставин, подання заяви заінтересованої сторони щодо розірвання договору, у зв'язку з істотною зміною обставин, зазвичай не тягне за собою втрату такого права, проте може вплинути на встановлення факту істотної зміни обставин або на встановлення впливу названого факту на договір.

Література:

1. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право, 2016. 82 с.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45–46. Ст. 356.
3. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позиції вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2010. Т. 1: Загальні положення. 320 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
5. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубєвої. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. Т. 1. 832 с.
6. Бродовський С.О. Деякі питання укладення, зміни і розірвання договору в цивільному праві України. Юридична Україна. 2005. № 1. С. 23-26.
7. Бродовський С.О. Деякі особливості сучасного правового регулювання укладення, зміни і розірвання цивільно-правового договору. Юридична Україна. 2005. № 2. С. 22–27.
8. Бродовський С.О. Окремі питання зміни і розірвання договору в Цивільному праві України. // Право України. 2005. № 3. С.43-45.
9. Міхно.О. Поняття та види підстав припинення цивільно-правового договору. //Право України. 2004. № 5. С. 136.
10. Харитонов Є. О., Старцев О. В. Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Істина, 2007. 817 с.
11. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Цивільні правовідносини: Навч. посіб. – К.: Істина, 2008.– 304 с.
12. Цивільне право України (традиції і новації): монографія / за ред. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2010. 700 с.
13. Баранова Л. Поняття “непреодолима сила” и “форс-мажор”, их соотношение в гражданском праве // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. - № 11.